

Újhold-Évkönyv 1986/2

ESSZÉ

*Babits Mihály, Kelevéz Ágnes,
Domokos Mátyás, Hanák Péter,
Polcz Elaine, Kabdebó Lóránt,
Keresztury Dezső, Vargyas Lajos,
Albert Gábor, Várady Szabolcs,
Esterházy Péter, Lackó Miklós,
Berend T. Iván*

MOZAIK

*Keszthelyi Rezső, Tábor Ádám,
Németh Gábor, Márton László,
Csajka Gábor Cyprián,
Parti Nagy Lajos, Marno János*

Újhold-Évkönyv 1986/2

VERS

*Csoóri Sándor, Tandori Dezső,
Géher István, Szőcs Géza,
Baka István, Vidor Miklós,
Horgas Béla, Lászlóffy Aladár,
Károlyi Amy, Vészi Endre,
Lászlóffy Csaba, Tóth Judit,
Nemes Nagy Ágnes, Weöres Sándor*

PRÓZA

*Nádas Péter, Grendel Lajos,
Szobotka Tibor, Ács Margit,
Sándor Iván, Czigány György,
Lakatos István, Mészöly Miklós*

MAGVETŐ

Újhold-Évkönyv

1986/2

MAGVETŐ KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST

Szerkeszti
LENGYEL BALÁZS

Szerkesztőtársak
LAKATOS ISTVÁN
NEMES NAGY ÁGNES

Görgey

fejlődéstörténeti helyét is kijelölte; Greguss Ágosté, aki műfajait mind számba vette; Bérczy Károlyé, Salamon Ferencé, akik a költő „irányát” méltatták, okosan hozzáigazítva ezt az udvarképesebb „népi-nemzeti” koncepcióhoz. Erdélyi még a kedélylira feltörését is észrevette, ha nem helyeselte is. Ilyesmiről most már szó sem volt. Szász süketen ment el Arany költészetének modern elemei mellett, a töredékek kérdését alig érintette, a műfordítóról, érthető módon – hiszen ami Arany korszakos magyarításából a kiadásba bekerült, elkeveredett az eredeti versekkel – szó is alig esett. A költői mű forró lírai töltésének elemzése helyett a forma klasszicitásának magasztalása volt olvasható. Meg se kísérelték megmagyarázni, mi rejlik a kesernyésen önironikus fordulat mögött: „Így lettem szubjectiv költő.” Alig vették észre, hogy Arany akkorra már nagyrészt megújította eszközeit. A klasszikusra vonatkozó végeredmény lett fontos: a tárgyilagos, alakokat és sorsokat földidéző elbeszélő költő, akiről a hozzáértő bíráló tudja, hogy „művészete utolsó titkát néha csak tizedik olvasás láttatja át” – de ki olvasta át tízszer a műveket? Lényeges volt, hogy a kezdetek s az eredmények „összevetéséből mégis kitűnő nagy haladást a tökély határához” kell végső ítélettel emelni. Ez lett a „népi-nemzeti” költő eszményéből.

A szakma tiszteletteljes meghajlása abban is kifejezésre jutott, hogy az 1872-ben megjelent második kiadás alkalmával, 1873-ban nagy jutalmával tüntette ki Aranyt az Akadémia: „Egyúttal egész pályáját óhajtva koszorúzni a költőnek, ki a magyar költészetnek mind a komoly, mind a víg nemben nemzeti irányt adott, a népi-nemzeti műballadát mintegy megteremtette, és aki úgy ezen, valamint más művekben az eszme és alkotás erejét a nyelv és a nemzeti ritmus ritka bájjával egyesíti.” Ez bizony, akárhogy nézzük: „hivatalos vélemény”. Aktaszerűen megfogalmazott s a valóságos értéknél sokkal szegényesebb minősítés. Ezt tanították azután csaknem egy századon át a tudományban s az iskolákban is. Pedig skatulya volt, amelybe egy gazdag, töredékességében is – vagy éppen azáltal – nagyon is modern életművet belegyalultak. Ellene föllépni Aranynak nem lehetett sem kedve, sem ereje, sem lehetősége. Az Akadémia Almanachjában közzétett méltatást Gyulai Pál fogalmazhatta: akkor már hivatalos magyarázója Arany költészetének. De Arany maga is jóváhagyta a szöveget, hiszen az Almanachot, melyben ez megjelent, a „főtitkár”, tehát ő szerkesztette. Éppenséggel tiltakozhatott volna is.

Görgey emlékiratát 14 éves fejjel olvastam, s azóta vagyok rendületlen híve. Azonnal megismertem benne azt a jellemet, ami számomra annyira vonzó: a kemény önfegyelem, szemérem és borotvaéles kritika mögé zárt, eszményekért lelkesülő romantikust. Aki a rokon természetűeket azonnal s egy életre szólóan magához láncolta, de az értetleneket oly igen taszította, bár azok sem igen tudták magukat hatása alól kivonni. Ezt a képet későbbi olvasmányaim s a belőlük megismert tények egyre jobban megerősítették.

A hadvezérről nem akarok írni, nem kívánom hadműveleteit elemezni. Ez a hadtörténészek dolga, másrészt a Görgey-kérdésnek ez az oldala egyre inkább javára dől el, akárcsak az „árulás” kérdése, amit komoly történész már nem is emleget. De a közvélemény még nem fogadta be Görgeyt, s ha árulónak nem is, de olyan embernek tartja, aki nem érdemes a nemzet rokonszenvére; aki száraz, cinikus és az osztrák katonai szellem megtestesítője. Én tehát csak az embert és magyart akarom néhány vonással fölillantani az olvasónak, aki, remélem, ennyiből is megérti, hogy történelmünknek egy végzetesen félreértett, félremagyarázott és félreállított alakját kell végre igazságos megvilágításban az őt megillető helyre tenni.

Görgeyt már családi körülményei is eljegyzték a feudális világgal való szembeállásra. Régi nemesi családból származó apja ugyanis, gőgös anyja ellenére, egy művelt (sőt szabadkőműves) löcsei polgárcsalád lányát vette feleségül. Nagyanyja és vele tartó rokonai gyűlölködése elől szülei az Alföldön akartak birtokot szerezni, de anyja hozománya apjának egy barátja – egy báró – kezén „elveszett”. A család nyomasztó anyagi helyzete miatt a 14 éves Artúr kénytelen volt elfogadni a számára fenntartott ösztöndíjas helyet a tullni utásziskolában. Így lett kényszerűségből katona.

Egész katonapályája nélkülözés, sőt keserves koplalás és ennek következtében gyakori megaláztatás közt telt el, s csak táplálta benne a dacos szembefordulást a társadalmi igazságtalanságokkal. Már 19 évesen arról ír levelében, hogy ezredese, Lichnovsky gróf nemtetszé-

sét nyilvánította, mert a fiú állandóan a kincstári egyenruhában jár még séta közben is, hogy kímélje hadapródi ruháját. Jóindulatú századosát kérte közvetítésre, aki meg is engedi, hogy továbbra is járjon úgy, de végül azzal kénytelen segíteni a fiún, hogy új öltözetet szabad rá hivatalos költségen.

A gyalogezredtől ezután átkerül a nemesi testőrséghez. Itt gazdag társai közt pusztán a rendkívül csekély fizetésből él, sőt ebből még apjának is félretesz valamit. Ez természetesen csak a legszigorúbb koplalás mellett volt lehetséges. Aminek véget vet egy májgyulladás. Elöljárói 120 forinttal segítik, hogy Karlsbadban gyógykezeltesse magát, de közben az egyik megjegyzi: „No, ha ez tovább így megy, akkor ön drága gárdista lesz!” „Rátok gondoltam – írja erről szóló beszámolójában családjának –, akiket szeretek, és arra, hogy egy meggondolatlan cselekedettel mennyire megszorítnálak; ez mentette meg azt az embert a legirgalmatlanabb persiflage-tól, melyben ökelme valaha részesült volna. Úgy tettem, mintha szavait meg sem hallottam volna, köszöntem, és odább vánszorogtam. Ha csak egy szemernyi becsületérzés lakik benne: megeléghette ezt a feleletet is.”

Tanáraitól sincs külön véleménye. „Tanáraink kevés kivétellel, tulajdon tantárgyukhoz alig értenek többet, mint csacsi a tilinkóhoz. Elképzelheted, mily erős munka lehet valamely tantárgyat... annyira magamévá tenni, hogy azt minden szempontból, az öntelt tanári tudatlanság és oktalanság szempontjából is felfogni és fejtegetni bíriam anélkül, hogy tanáromat kompromittáljam. Mert hát ez utóbbi tekintet tulajdonképpen a fő feladat, mikor mint főhadnagy óhajtok innen kikerülni. ... Ezért jelszavam jövőre is: tanulni magamnak, vizsgázni a tanáromnak.”

A nemesi testőrség tagjai maguk választhatták meg, melyik fegyvernemhez és ezredhez akarnak kerülni. S itt most hosszú levelezgetés és tervezgetés kezdődik, hogy honnan kerítsen pénzt a huszártiszti felszerelés (ló és ruha) költségeinek előteremtésére. Mert ő a Nádor-huszárezredet választotta, amelynek fölszerelése 150 Ft-tal olcsóbb a többinél, de mégis huszárezred. S ekkor egyszerre vége az addigi beletörődésnek a változtathatatlan anyagi körülményekben. Miért? „Mert nincs szomorúbb valami ezen a gyönyörű világon a subalternus *gyalogsági* tisztnél. Határozott hajlamom a lovagláshoz és mondhatom, nem csekély képzettségem benne, még inkább hajla-

mom, vágyódásom oly állásra, amelyben közvetlen akadályozatlan tevékenységet fejthetek ki, amint ez a subalternus tisztre nézve a lovasságnál a szó teljes értelmében lehetséges...” Tehát csakis a huszároknál akar szolgálni, mert „a szolgálat is a vérteseknél szörnyűmód unalmas. A cseh, morva és stájer népek jelleme teszi ilyen unalmassá, mi engem már itt a Liechtenstein-cheveauxlégers-ek cseh ezredével való egyszerű gyakorlatok alkalmával is undorral töltött el.” S minthogy reménye támadt, hogy távoli jövőben visszanyerhető örökségét egy rokona előlegezi, „attól a perctől fogva erősen állt határozatom: huszár leszek! mert csak hazámfiak közt akartam szolgálni.”

Ezért teljes erővel beleveti magát a magyar nyelv újra megtanulásába. Jósikát olvas, később Kölcseyt, Vörösmartyt idéz, s „legyőztem az álszégyent, és pajtásaimmal alig is beszélek már egyáltalán németül...”

Tárt karokkal persze a Nádor-huszároknál sem várták. A nemesi testőrségtől mindjárt főhadnagyként került át a huszárokhoz, amit az ezrednek 16 hadnagya sérelmesnek talált, és megüzente neki, hogy mindegyikükkel meg kell verekednie. Ez végül elmaradt, mert Görgey egyénisége lefegyverezte a sértődött bajtársakat, de a próbákból azért kijutott neki. Egyelőre azonban így ír öccsének (1842-ben!): „Lásd, a katonának, kivált a magyarnak, kinél oly gyakran a letett eskü a hazaszeretettel összeütközésbe jönni látszik – a császárt szolgáló magyar embernek van legtöbbször alkalma az igazságosság aranymérlegére szegezni szigorúan megfigyelő tekintetét... Különösnek tetszhetik előtted ez utóhang a bajor határszélről – különösen tőlem, ki úgyszólván hazátlan állok a világban. Hazátlan? nem! »Tűzhely nélkül« – akartam mondani. Hazám ott virul keleten, nekem is csak úgy hazám, mint neked. Vagy ha nem így volna, mi biztosíthatná részemre a megelégedést jelen helyzetemben, hol a *legeszeveszettebb föllebbvalónak* szekatúrái minden önbecsérző férfiút örökre eltompítani képesek lennének – ha az a felemelő gondolat nem vigasztalna: azok nekem hazám fiai, akikkel együtt élek, kikért fáradok, kiknek existenciáján legalább napokra vagy órákra javítani bírok. Önkéntelenül utána lopódzom a honi bánatos hangoknak, mikor a szegény huszár énekkel csillapítja éhét-szomját, és dalolva altatja el magát...”

A fellebbvaló – Vernier báró százados, „nem hazánk fia” – legkö-

zelebb gondoskodott, hogy a pohár beteljék. Századának gyakorlata alatt „vérig sértő ismételt szidások után” rákiált a kivont karddal sorban álló Görgeyre: „Herr Oberlieutenant Görgey, herkommen!” (Görgey főhadnagy úr, hozzám!) Ő megeresztett zablával nekírt Verniernek, hogy az elsápadva kénytelen félreugratni, s a fülébe súgja: „Még egy szó, s levágom önt a lóról!” A gyakorlatnak vége, Görgey nyolc nap áristomot kap ezredesétől, aki utána kioktatja egy történettel: „Mikor apja megtudta, hogy katona akar lenni, pipáját tartotta elébe: ha ez a pipa parancsolna neked, még hozzá valami ostobaságot, és nem akarod megfogadni, akkor ne légy katona.” Azután elküldi Vernierhez, aki avval fogadta: „Aber mein lieber Görgey, wie konnten Sie mich so missverstehen?” (De kedves Görgey, hogy érthetett engem ennyire félre?)

Ezek a tapasztalatok fokozatosan megérlelik benne a sosem kedvelt pályáról való távozás gondolatát. Már 1843. december 16-án ilyeneket ír öccsének: „...Ekkor jött közbe az a válságos pillanat, ahol atyánknak gazdálkodási rendszere következményei miatt a haja kezdett ég felé meredni... Akarsz-e katona lenni? – kérdé tőlem egy nap ex abrupto. Én pedig nagyon megértettem így: »Katonává kell lenned«. Reszketve adtam meg magamat sorsomnak. – Mai pályámat – katonának lenni béke idején – akkor azért utáltam, mivel nem ismertem; ma azért utálom, mert ismerem...” Egy szabadság megtagadása, majd késői megadása ezredese közbenjárása után ilyen szavakra fakasztja: „A mennykő üssön belé, valahány kakadubio és olyan hatalmár van a világon, akitől egy indokolt szerény kérelem teljesítését nem lehet másképpen kieszközölni, mint egy aristocrata szószóló közbenjárásával! ...holnap délben már Gidánál lehetnék, ha ebben az aranygalléros cethalban több volna az emberből és kevesebb a lóból!...”

A lázadás és a magyarsághoz való tartozás érzése párhuzamosan fut leveleiben. „Egyetmást azonban meg kell hogy szerezzek, így például a Pesti Hírlapot. De miután ez el van tiltva: most, hogy Bécsben leszek, folyamodnom kellend az engedelemért a Justitz-Hofstelléhez! Nos, nem örülsz-e, mikor ilyet hallasz, te kedves exaltált hazafi? – Mikor még kisfiú voltam, anyám minden könyvet elszedett előlem, mely nem volt kisfiúnak való olvasmány. Ha én az ausztriai kormányt anyámmal akarnám összehasonlítani: az üdvözlőnek az égben el kellene pirulni a sértés miatt! Anyám helyes

meggyőződésből cselekedett így és következetesen. De hol a következetesség kormányunk eljárásában? El van-e tiltva Magyarországon a Pesti Hírlap? tilos-e a magyaroknak? Nem a! De hát akkor az a magyar ember, kinek szerencsétlensége, hogy viszonyai őt Ausztriában, Csehországban stb. élni kényszerítik, miért ne örülhessen a betűknek, melyek nemzetének szép előrehaladását, nemes tökéletesedését, magasztos törekvéseit hirdetik? Csak ezért-e, mivel ezeket a Pesti Hírlap hozza? mégpedig azért, mert valamennyi hírlapok közül a Pesti Hírlapban találni a legtöbb igazat és tartalmasat. Oh, királyok, ti testvértagadók, kényurai a népnek! És ministerek, ti királyok zsarnokai! Mikor nő meg a fületek elég nagyra, befogadni az udvaroncok hízelgésein fölül még egy szemernyi igazságot is csenevész agyatok és szívetek számára...” (1843. II. 26.)

S míg az idő magányos vágtaázásokban telik a környező földeken, otthon pedig „ábrándozásban” (saját szavai szerint), egyre érik az elhatározás otthagyni a katonaéletet. 1843. július 1-én írja: „Oh volna csak bármily szerény tulajdon tűzhelyem: most már semmi sem marasztana ezen a marionettepályán! Hiszen eddig is csak a drága Öregnek kedvéért tartottam ki rajta...” (Meghalt apjára céloz.) Jól látja, hogy ez a pálya mindig együtt jár feletteseivel való szembenállással egészen fel az uralkodóig. „...egykor: elég dőre voltam – írja 1843. VI. 30-án – hinni, hogy vagyok *valami*, mivel 30 pengő forint havidíjért egy embernek, ki büszke lehetne rá, ha annyira is ember volna, mint én, azt esküdtem, hogy neki és érdekeinek feláldozom életemet, sőt ennél többet: szabad akaratomat...” Fokozza elkeseredését, hogy Prágába került Windischgrätz herceg környezetébe, aki megkívánta az elegáns öltözködést és annak megfelelő életet, amire már 80 pengő adóssága lett, amit aztán megint koplalással kellett egyensúlyban tartani. „Egynémely úrfi hihetőleg gyomorgörccsöt kapna, ha az én étkezésemmel be kellene érnie. Első fogás: komiszkenyér; második fogás: komiszkenyér; harmadik fogás is komiszkenyér és azután hegyibe pompásznak még egy kis darab komiszkenyér... Egy-két benső barátom be van a titkomban avatva, és cinikusnak mondanak.”

Új főnökéről is hamar kialakul lesújtó véleménye: „Windischgrätz herceg azok közül való, kik azt tartják, hogy az ember lábafeje csupán a tyúkszemnyesegetésre való, s az osztrák seregnek Csehországban fekvő része csupán arra való, hogy ő önmagát legalábbis Wallensteinnek képzelhesse, ha nem többnek.”

Mindez csak fokozta a honvágyat és a szabadulás követelését. „Lenne csak akár a fele mostani elég szerény jövedelmemnek részemre állandóan biztosítva: mily örömet mondanék istenhozzádott a császári szolgálatnak, és mennék oda, hová barátság, kötelesség szólítanak, s ahová csakhamar a szerelem is követni fogna.” (1843. VIII. 20.) De fokozták az egyre torlódó események is. Prágai tartózkodása valamelyik évében – tehát mindenképp 1843-ban vagy utána – egy prágai munkászendülés alkalmával a Nádor-huszároknak kellett a rendet helyreállítani. Mérki Piller főhadnagy humánusan csak lófaroltatással érte el a célt. De utána az ezred magyar tisztjei közt nagy forrongás és vita keletkezett. Ugyanis akkoriban szó volt róla, hogy az ezred Magyarországra kerül; a tisztek pedig már nagy figyelemmel kísérték az otthoni politikai élet fejlődését. Fölmerült a kérdés: ha a reformifjúság esetleg tüntetést robbant ki, s nekik kell hasonlóképp azt leverni, mit tegyenek. Két vélemény állt szemben egymással. Az egyik szerint: „A császárnak esküdtem, ha parancsolják, be kell vágnom.” Mások erre kérdezték: „És ha apád, öcséd ott van a tömegben, és ha a mozgalom igazságos, mert az ország jogát követeli?” Ismét mások kijelentették: „Ők magyar emberbe be nem vágnak.” Ekkor fordultak az addig hallgató Görgeyhez, mi az ő véleménye. Az egyszerű volt: adott esetben kilépne a császári hadseregéből, s akkor aztán „hazám szabad polgára lennék, semmi más”. Jellemző, hogy erre még a következő kérdés is fölmerült: nem gondol-e az ilyenkor kötelező aláírásra, hogy soha az ausztriai császár hadai ellen nem fog harcolni? Mire Görgey válasza ismét egyszerű volt: tudja, hogy kénytelen egy ilyen aláírásra, de éppen ebben a kénytelenségben van az ilyen reversális erkölcsi érvénytelensége. Erről az esetről levél nincs ugyan, de két Nádor-huszártiszt, Ivánka Imre és Kökényesi Szaniszló mondta el Görgey Istvánnak.

A hazai eseményekről öccsének így ír: „Éppen annak látványa, milyen fáradságosan küzdenek a jó, igazságos, az igazi hazafiak a rang-, pénz- és hatalomsóvár aristokraták s az ősi butaságban megmaradni akaró bocskoros nemesség ellen... mindenkire nézve, aki hazája javát kívánja, és kinek esze, szíve helyén van, a leghathatósabb sarkantyú kell hogy legyen szakadatlanul előretörni az óhajtott cél felé!”

Onnan a vonzást, innen, a katonaság részéről egyre inkább a taszítást érezte. Pedig közben ezredsegédtiszt lett, vagy éppen azért.

Mert például az ezredsegédtisztnek hagyományosan járó étkezést ezredese asztalánál visszautasítja, mert fülébe jutott annak néhány megjegyzése erre vonatkozóan. Tehát továbbra is „egy évig minden nap kenyér és tej”. És mégis kölcsönt kell kérnie, mert „Alkuban voltam egy felfuvalkodott és amellet piszkos aristocratával néhány bútor darab és nyeregszerszám iránt 80 ft pengő értékben. Ezt közös megegyezés szerint havi részletekben kellett volna kifizetnem. Kötés után ez utóbbi feltételt ő megbánni látszott. Minthogy ökelme föl-lebbvalóm: meg nem állhattam, hogy egy jó barátomtól kapott készpénzzel azonnal ki ne fizessem néhány válogatott gorombaság kíséretében, melyeket a pénzzel együtt zsebre dugott. Szép ez is! Nincsen szebb dolog a nemességnél, kivált ha egy grófnak ereiben csörgedez...”

Mindez meghozza a régen érlelődő döntést. 1845. május 18-án bejelenti Gida bátyjának elhatározását. „És most egy életkérdést! Hímezés nélkül nevén nevezem a gyermeket: én legkésőbb augusztus havában katonatiszti rangom megtartása nélkül quietálni szándékozom és más kenyérkereset után nézni. Indító okaim: mostani pályám elleni mély ellenszenvem, mely ezred-segédtiszti szolgálattelem rövid ideje alatt – ahol első kézből kapom minden piszkos bűzét az orromba... – elképzelhetetlen fokra hágott. Ez az indok azonban hijába ösztökélne, ha ennél erősebb más okok nem járulnának hozzá, úgymint: egy ellenállhatatlan vágy Magyarország, hazám felé, melytől mostani állásomban örökre távol kellene élnem, minthogy ezredünket a magyarok iránti erős rokonszenvvel vádolják...” A folytatásból még hadd idézzünk egy mondatot. „...azalatt, míg más kenyér után járok, valamely ideiglenes alkalmazást nem fognék visszautasítani, az igaz. De *minden császárit* visszautasítok.” És 1845. július 31-én elbocsátják a hadseregből.

Egy barátja tanácsára Redtenbacherhoz, a kémia professzorához kerül a prágai egyetemre, aki évi 300 korona ösztöndíjat szerez neki, s két és fél évi tanulás után kinevezeti segédtanárrá. Majd a lemergi egyetemre kap kinevezést egyetemi asszisztenssé, de ezt már nem foglalja el. Közben kitör a bécsi forradalom, s hazasiét Magyarországra, ahol nagynénje birtokának rendbe szedését és vezetését vállalja. Visszatér tehát „azok közé, kik úgy éreznek, mint én... Magyarországon legalább az ifjúság még szabadon gondolkodik”, és „legalább egy becsületes ellenzéki tevékeny taggal több lesz a vármegyében...”

S ha már itthon van, alkalmat talál arra, hogy öccsével Pozsonyban meghallgassa az országgyűlést, Pesten fölkeresse Eötvös kultuszminisztert, akitől egy esetleges kémiai tanszék elnyerését kéri. Öccsével, aki maga is verselgetett, s beletartozott Petőfi „Rüpek társaságába”, meghallgatja Petőfit, Vasvárit, „kik majd megvédik” a vívmányokat, amelyekről neki az a véleménye, hogy „nem lehet őket ingyen kapni, azoknak nagy ára, vérdíja szokott lenni, s azt meg kell adnunk, ha előre nem, hát utólag”. Görgeynek vonzalma a márciusi ifjak és a költő iránt később is megnyilatkozott: amikor Klapka elfogatta Petőfit (lásd: *Egy goromba tábornokhoz*), Görgey azonnali közbelépésére engedte szabadon.

S mikor a „vívmányok” megvédésére végül is nemzeti sereget kellett szervezni, 1848. június elején jelentkezik honvédtisztnek, s századosi rangban megkezdí működését a forradalmi hadseregben. Jellemző első megnyilatkozása. „Egy kvietált huszár főhadnagy” aláírással cikke jelent meg, hogy a honvédtiszti atillák arany- és ezüstzsínóros előírását meg kell változtatni, nehogy a vagyontalan leendő főtisztek adósságcsinálással kezdjék pályájukat. A cikknek meg is lett a megfelelő hatása. S még egy, már nem is csak őrá jellemző adat: a győri honvédzászlóaljban ő tud legjobban magyarul a jelen levő tisztek közül, azért rábizzák a zászlóalj jegyzői teendőit.

Ezután kerül a Csepel-szigetre a népfölkelés vezetésére, ahol alkalma nyílik mind romantikus, mind elszánt forradalmi szellemét kimutatni. Az elsőre vall, ahogy Kossuthnak ír: „...Csak erélyt, csak most erőmegfeszítést! Mert a nép – könnyezve írom –, a nép velünk tart.” A másikat pedig ország-világ előtt tanúsította: Zichy Ödön gróf kivégeztetése volt ez szabályos haditörvényszéki ítélet alapján. Zichy Jellasicstól vitt levelet és üzenetet Roth és Philippovich tábornokoknak.

A kivégzett Ödönnel együtt fogták el unokaöccsét, Zichy Pált is, akit ártatlannak találtak és elengedtek. Be is lépett a honvédségbe, s mikor Görgey fővezér lett, kérte, hogy személye mellé osszák be szolgálatra. Görgey rögtön felfogta, hogy a gróf látni akarja az ítélezőt, milyen az *egyéb* helyzetekben, s hamarosan alkalmat adott neki egy nemére az „amerikai párbajnak”. Ellenséges támadást jeleztek, s ő kíséretével odalovagolt. A legénység fedett állásban várt, ő pedig kiállt kíséretével a Morva folyó hidjára. Zichy Pál szorosan mellette. Az ellenség tüzésége nagy tüzet nyit a feltűnő csoportra. A mellet-

tük levő vámházról hullanak a cserepek, vezérkari főnöke alól is kilövik arab csődörét. Ekkor Zichy kéri tábornokát, ne tegye ki magát ennyire a veszélynek; mire ő keményen szeme közé nézve így szól: „No, ha ön úgy vélekedik, gróf, hát menjünk innen. Eleget láttam.” Ettől kezdve Zichy Pál György leghűségesebb hive volt – egészen Pestig, ahol ő is végleg megvált a forradalom ügyétől.

De ugorjunk is mindjárt odáig, a nyilvánvaló forradalmi tettől, Zichy Ödön kivégzésétől a váci proklamációig, a forradalom látszólagos „megtagadásáig”. Illetve egy jelenetig, ami azt megelőzte.

A hosszú visszavonulás, a kormánytól kapott, egymásnak ellenmondó parancsok és a döntő csata elmaradása után Pestre vonult át a hadsereg. Az Angol Királyné szálloda előtt állt a Vilmos-huszárezred négy százada. A kávéházból kilép az ezred csaknem teljes tisztikara – kard nélkül. S ott fel s alá sétálva hangosan társalognak, hogy a kormány itt hagyta a fővárost, s ők nem hajlandók tovább bizonytalan célokra fölhasználtatni magukat, s ehhez hasonló politizálással láthatólag a legénységre akartak hatni. Négy tiszt volt csak a csöndben álló legénység közt, rangidős köztük egy alszázados, Mezey Károly. Ez egy ideig hallgatja a tiszteket, azután vigyáztt vezénnyel a legénységnek, bejelenti, hogy mint rangidős átveszi az ezred vezényletét, s ha az urak azonnal nem távoznak, elfogatja őket. Azok erre bementek a kávéházba, ő pedig egy főhadnagyot küld be Görgeyhez jelentéssel. Az megerősíti Mezeyt az ideiglenes ezredparancsnokságban, és elindítja a csapatot Vácra. A leköszönt tiszteket pedig magához hívhatja. De előbb bejött Zichy Pál és Lipót, aki nem vett részt a tüntetésben, de szintén távozni akart. Kapacitálták Görgeyt is az ügy elhagyására, majd amikor látták hajthatatlanságát, felajánlották neki későbbre – a szerintük biztos bukás idejére – segítségüket, és mentek. Ezután jött a tisztikar további része. Görgey emlékeztette őket, hogy már Pozsonyban megmondta mindenkinek, távozzék, ha nem ért egyet a forradalommal; de aki marad, attól elvárja a végsőig való kitartást. Ő mégsem tartja vissza őket, de aki másokat is elpártolásra akarna bírni, azt föbe löveti. Az urak szégyenkezve bár, de elmentek. Pedig odáig vitézül harcoltak, s Görgey sajnálta is távozásukat.

Ehhez hasonló jelenetek és számos tiszt elpártolása, más ezredeknél is előfordult. Erre kellett kiadni az úgynevezett váci proklamációt. Nem Görgey véleményét tartalmazta, nem is az ő marasztalására

kellett; egy sereg más tiszt megtartására volt szükség, akik nélkül nem volt harcképes a hadsereg.

Következett a téli visszavonulás a Felvidéken. Csak két pillanatképet erről. Egy ellentámadást maga vezet, de a friss újoncok megfutamodnak, s ő ott marad egyedül a támadó vadászokkal szemben. Elkecseregetten menekülni sem akar, hanem az elhagyott ágyúhoz lép, hogy rásüsse a közeledőkre. De nem talál kanócot. Mégis futnia kell a vadászok állandó lövöldözése közben. Ám a nagy meredeken minden lépéssel a célvonal alá süllyed, így csak csákóját lövik keresztül. „Mért nem egy hüvelykkel lejjebb” – kesereg. Végre egy huszár jön vissza érte, s karjánál fogva kivágtat az elkecseregetett fővezérrel a lőtávoból.

A másik szintén huszárral kapcsolatos. Egy alkalommal tiszti környezetére várva gyalog állt az úton, tábori öltözetében, amelyben járt mindig a győri csatáig. Egy huszár közkatonának nézte, s kezébe nyomta lóva kantárát, hogy tartsa, míg visszajön. Akkor azonban már körülötte voltak tisztjei, akik tábornok úrnak szólították. A huszár megrémülve kért bocsánatot, mire Görgey forintot nyomott a markába azzal: „Légy csak mindig büszke!” Ezt már az egykori huszártiszt mondatta a fővezérrel.

Mednyánszky Cézár, a fel-dunai hadsereg tábori lelkésze, így ír erről a téli, hegyi „halálmenetről”: „Az egyik éccakán hóval takart földön aludtunk, a másikon bálteremben vigadtunk. Napközben tűzben voltunk, este ünnepségre mentünk. E folytonos ellentétnek serkentő varázsa volt reánk, fiatal rajongókra... A fiatal Görgey körül fiatalok voltunk mind, csupa tűz és láng. Készek arra, hogy szembeszálljunk a halállal, de arra is, hogy vigadjunk, mulassunk. Ha holnap meg kell halnunk, hadd legyünk vígan még ma... A tiszt urak jókedve után hadd higgye a legénység, hogy hadihelyzetünk nem aggasztó”.

A seregek egyesülése és Dembinszky szerencsétlen fővezéri közjátéka után, mikor a teljes tisztikar s különösen Klapka felzúdulására Görgey teljességgel magára vállalta a Dembinszky elleni „lázadást”, Kossuth Szemerét azzal küldte a sereghez, s később maga is azzal ment le személyesen, hogy Görgeyt föbe kell lövetni. A helyzet megismerése után ugyan mindez elmaradt, de Görgey egyelőre még nem kapta meg azt a megbízást, amit az egész sereg bizalma neki szánt, csak az akkor ott együtt levő seregrészek fölötti „ideiglenes

fővezérséget”. Mégis ez után a személyes találkozás és kimagyarázkodás után így ír Damjanichnak 1849. III. 10-én: „...Maradjon jelszavunk a haza megmentése! ...Az országgyűlés gyanakszik a hadseregbe. A hadügyminiszter szoborképe a multnak, képtelen helyesen fogni föl a jelent, avagy csak hinni is benne. Vetter, a mi főparancsnokunk, válságos percekben két ízben is el nem vállalta a fővezényletet. Egyedül Kossuth hisz a forradalomban, a hadseregben s önnön magában. Egy antik tiszta jellem – kár, hogy nem katona! ...Ezért egyre van szükségünk – és ez: egyetértés egymás közt és az elnökkel!...”

A következő megpróbáltatást az április 14-i trónfosztás hozta. Előzőleg Kossuth tájékozódni kívánt a hadsereg véleményéről, ami Görgey szerint elutasító volt nemcsak későbbi emlékirata szerint, hanem egykorú írásai és a kortársak vallomása alapján is. De ő csak azért volt ellene, mert tudta, hogy ez a tisztikar nagy részét az ügy ellen fordítja. A vezető állású tisztek nagy része ellene volt, s voltak, akik utána el is hagyták a hadsereget, mint Gáspár, a VII. hadtest parancsnoka. Amit Görgey maga vallott, az világosan kifejeződik abban a memorandumban, amit a trónfosztásról kívánt a kormányhoz intézni, de a komárom-ácsi csata kezdetét jelző ágyúdörgés félbeszakította fogalmazását. Minthogy ezt a memorandumot már csak a száműzetés idején írt és megjelent könyvében adta közre – tehát a császár foglyaként –, csakis az igazságnak felelhet meg az, amit a trónfosztás *mellett a maga nevében* írt. Mindenekelőtt az, hogy „a nevezett dinasztia” trónfosztása „nemzeti érzéseimmel egyezett”... (Szerintem nemcsak avval, hanem politikai nézeteivel is.) De a továbbiak is, például: „...Hiába mondtam, hogy ha nálamnál mélyebben gondolkodni tudó politikusok Magyarországnak jövődöbéli boldogságát csak a függetlenség, sőt a Habsburg-Lotharingiai-háztól való tökéletes elszakadás terén látták felvirágozandónak: ez elszakadásnak nem szabad erőltetettnek, elhamarkodottnak, hanem magokból az eseményekből önként folyónak, tehát mintegy kénytelennek kell lennie; – egyszóval hogy »egy nyert csatánk a legjobb függetlenségi nyilatkozat«, és hogy azt a nemzet nevében *szóval* is kimondani már csak akkor tanácsos, ha Magyarország egész területén nem lesz többé ellenség... Hiába figyelmeztettem a mostani kormányzót, midőn az általa tervezett függetlenségi nyilatkozat indítványozása iránt véleményemet kérdezte – miképp a hadsereg még

mindig igen számos oly elemeket számlál soraiban, kiket csak az alkotmányra letett eskü tart együvé...”

S hogy ez nem utólagos érvelés, bizonyítja Ludvig kormánybiztos jelentése, melyben ezeket is olvassuk: „... E közlés hallatára némelyek a hadsereg szavazatát s közbeszólási jogát fennen hangoztatták, némelyek a határozatot elhamarkodásnak bérmálták, a hadsereg elpártolását jósolgatták. Örömet a decheance nyilvánítása felett senki sem nyilvánított. Én kétségbeestem. Volt olyan is, ki Görgey azon proklamációra emlékezteté, melyet a hadsereg megnyugtására éppen a vidéken átvonulásakor kibocsátott. Ő maga is e hangulatra megzavarodott, míg a dolognak tréfás oldalát felkereste azt mondván: mily mulató lesz majd a feketesárga tiszt urakat látni nevetséges képekkel a hírre megjelenni sat.”

De az egykori „Feldunai hadsereg” – most VII. hadtest – tisztjei tovább is mentek. Április 18-án egy nyilatkozatot adtak át Görgeynek, előző napi tanácskozásuk eredményeképp, melyben azt kívánták tőle, hogy egy kisebb megbízható csapatot küldjön Debrecenbe, és kergesse el a kormányt, azután csapatai élén kezdjen béketárgyalásokat az osztrák kormányal.

Görgey ezt természetesen nem tette, igaz, azt sem, hogy az aláírókat megbüntette volna, vagy eltávolította volna a seregből – amelynek szüksége volt képzett tisztekre. De igyekezett lecsillapítani a forrongást, s végül abban a nyilatkozatban adott végleges választ minderre, amit Komáromban adott ki a hadseregnek április 29-én.

„Bajtársaim!

Még alig egy hónap előtt a Tisza mögött álltunk – kétes pillanatok vetve még kétesb jövőnkre.

Ki hitte volna akkor, hogy egy hónap múlva már túl leszünk a Dunán s szép hazánk nagyobb része fölmentve egy esküszegő, rút dynastiának rabigája alól.

Legbátrabbjaink se mertek volna annyit biztosan remélni.

De a hazaszeretet szent ihlete áthatott benneteket, s az ellenség milliónyi armádiának tekintette bátorságtokat.

Ti győztetek – győztetek hétszer egymás után; és győznetek kell ezentúl is.

Emlékezzetek róla, ha új csatára keltek!

Eldöntő volt minden csata, melyet eddig vívtunk; még eldöntőbb lesz, valamennyit ezentúl vivandunk.

Emlékezzetek róla, ha új csatára keltek!

Tinektek jutott a szerencse, éltetek feláldozásával megadni e szép honnak ősi önállását, nemzetiségét, szabadságát, örök fönlétét. Ez legszebb, legszentebb feladatokat.

Emlékezzetek róla, ha új csatára keltek!

Sokan vannak köztünk, kik már kivívottnak hiszik hazánk óhajtott jövődjét; de ne ámitsátok magatokat; mert ezen harc nem Magyarország és Ausztria közti harc egyedül, – ez európai harc leendő: a természet adta legszentebb népjog harca a bitor zsarnokság ellen. – S győzni fog a nép; győznie kell mindenütt.

De ezen győzelemnek ti alig lehettek élvezői, ha bajnokai lenni híven (nem) akartok; és bajnokai csak akkor lehettek, ha mártýrjai lenni ezen legszebb, legdicsebb győzelemnek elhatározott szándékotok.

Emlékezzetek róla, ha új csatára keltek!

S minthogy élő hitem, miszerint köztetek alig van, ki egy gyáva életet jobban szeretne a dicső halálnál, s ki velem egyformán ne érezné, hogy oly nemzetet, melynek fiai hasonlók a szolnoki, hatvani, bicskei, isaszegi, váci, nagysallói és komáromi hősökhöz, rabbá tenni többé nem lehet: még a legborzasztóbb ágyútűzben is csak azon egy jelszavam marad hozzátok:

Előre, bajtársaim! mindig előre!

Emlékezzetek róla, ha új csatára keltek! Görgei Arthur.”

Ezt mindenki megértette, s a zúgolódók beletörődtek. Mint ahogy Horváth János ezredes kimondta: „Ha megette a húst, hadd vigye most már a csontunkat is az ördög!” De a nagyobb rész lelkesedett. Sőt, mint Görgey István írja: „Egy estve Réfaluban... az én zászlóaljам még a koronás országcímerrel a csákókon oszlott hálásra; már másnap reggel egytől egyig korona nélküli címerrel álltak ki az én zólyomi és túróci tótjaim.” (!)

Az ágyúdörej, amely miatt abbahagyta az előbb említett memorandum írását, Haynau támadását jelezte, amellyel a magyar haderőt be akarta zárni Komárom várába és megnyitni magának az utat Pest felé. Tehát rákényszerítette azt az utolsó próbát, ami az általa ajánlott és egyedül lehetséges hadászati elképzelés volt az akkori helyzetben: megpróbálni döntően megverni az osztrák hadsereget, amíg az oroszok távol vannak; ezt viszont a Kossuth által megparancsolt délvidéki összevonás miatt föl kellett adnia. Haynau támadása mégis

alkalmat adott rá, hogy megkísérelje. S esetleg jóvátége, amit Buda ostroma és az utána való késlekedés, majd alvezérei ügyetlensége, sőt szabotázsra elrontott Zsigárdnál és Perednél. Ez a „most vagy soha” adja azt a hallatlan feszültséget, ami hajtja, hogy rákényszerítse a seregre akarátát, kezdetben szinte fizikai erejével. Mikor az első támadásra a komáromi őrség harchoz nem szokott csapatai megfutnak a vállra vetett fegyverrel, magabiztosan rohamozó osztrákok elől, és felbomlott tömegben hömpölyögnek vissza a sáncokba, két ágyúból rájuk lövet – bár egy pillanatra úgy látja, hogy öccse is köztük van zászlóaljával; mire a felbomlott tömeg most visszaárad, elsodorja az előbbi támadókat, és messze hátranyomja az ellenség balszárnyát. Ezután a Don Miguelekhez lép, és rohamra indítja. Ez a zászlóalj a peredi csatában rendkívül igénybe volt véve, majd Asbóth parancsnokuk leváltása miatt sok ellenfele is támadt ott Görgeynek. A parancsra egy hang felkiáltott: „Mindig a Don Miguelek!” Görgey „Ki volt az?” kiáltására előlépett egy hadnagy, mire ő kivonta kardját, és rávágott. Ezután a zászlóalj támadásra indult.

Később, hogy a csatarend helyreállt, s csapataink a régi vitézséggel szorongatták a túlerőben levő ellenséget, a „ráhatás” is más lett. Ilyen parancsok mentek az alvezérekhez: „Kászonyi ezredes úrnak. Önnek lovassága és lovassági tüzésége nyomuljon előre az ácsi erdő déli csücske ellen; mert én az erdőben a gyalogsággal előrenyomulok, és ma hátrálnia kell az ellenségnek, ha azt akarjuk, hogy mentve legyen a haza.” És újból: „Kászonyi ezredes úrnak. Az Ön lovassága és ütegei előre az ácsi erdő déli csücske ellen. Én a gyalogsággal már nagyon előre vagyok. Bátorság! bátorság! Meg kell menteni a hazát!”

S a hang még tovább emelkedik, amikor a centrumban tüzerütegeink, „melyek Görgeynek tulajdonképeni szándékát nem is igen tudták”, hátrálni kezdenek az ellenség túlerőben levő tüzésége elől. „De csakhamar egy segédtiszt végtől végig vágatott egy kis papírszelettel, mely címezve volt »valamennyi ütegparancsnoknak« – emlékezik az egykori vezérkari tiszt –, tartalma pedig ezen néhány szó: »Miért hátrálni? miért nem inkább előre! Hát nincsenek többé férfiak, kik meg tudnak halni a hazáért?« És nemsokára a császári tüzéség szerepet cserélt a magyarral.”

És ez még mindig nem a csúc. Estefelé egész huszárságával áttörést kísérel meg az ellenség közepe ellen. A huszárok rohama azonban az erős oldalozó tüzéségi tűz hatására megzavarodik. Ekkor

áll élére a *fővezér* a huszárrohamnak, mert – magyarázza emlékiratában – a huszárság igen fogékony az ilyen példaadásra. És csakugyan a roham helyreáll a tüzelés ellenére. Csak azt nem magyarázza meg, amit szintén bevall, hogy az a hév miért fogta el őt, a fővezért annyira, hogy éppen „be akart vágni” az előtte vagy húsz méterre menekülő osztrák tisztbe. Ám ekkor veszi észre, hogy jobb oldalról hatalmas lovas tömegek készülnek oldaltámadásra. Csákóját levéve lengeti a hátul jövő, vezénylő Pöltenbergnek, hogy vegye észre a veszélyt, amikor gránátszilánk hasítja fel koponyáját. Le nem esik a lóról – a híres lovas lábai félájultan is keményen tartják –, de abba kell hagynia a küzdelmet. Még látja, hogy a balszárnyon az ellenség visszavonult, tehát Buda felé az út szabad; amire szükség volt, azt elérte. Elrendeli a csapatok visszatérését állásaikba. Csak az utolsó lehetőség maradt el az átütő győzelemre.

A seb súlyos: agyveleje szabadon van a nyitott seben keresztül. Kinjai olyanok, hogy környezete elveszi keze ügyéből fegyvereit, nehogy megpróbáljon megszabadulni a kibírhatatlan szenvedéstől.

Mégis ráveszi tisztjeit, hogy még egyszer megpróbálják a döntő győzelmet, csak most már kétszeres erővel, minthogy közben bevonultak azok a csapatai is, amelyek előbb a Duna másik oldalán álltak. A komáromi várfalról nézte a csatát; nem sok öröme lehetett benne. A kétszer annyi sereg feleannyi erővel küzdött. Néhány alvezér tudatosan vissza is tartotta az erőfeszítést. Nem volt más hátra, fele serege Klapkával Komáromban maradt, másik felével elindult az orosz seregen át egyesülni a többi magyar haderővel a Tisza-Maros vonalán.

Eközben három napra eszméletlenné vált. Ugyanakkor vezérkari főnöke, a hadsereg esze, Bayer ezredes is kidőlt: a reménytelenségben inni kezdett, és nem végezte el feladatát. Ha ilyen körülmények közt testvérei tudtán kívül elviszik valahová, és sorsára hagyják a sereget, még csak nem is lehetett volna elítélni. De nem így tettek. Ármin, aki maga is magas kiképzést kapott a testőrségnél, átvette a vezérkari irodát, István a segédtiszt teendőket, s vezették tovább a visszavonulást. Mert ők tudták, hogy ez testvérük rendíthetetlen akarata. Majd Görgey is magához tért, Bayer is visszatért a munkához, s a sereg, az egy debreceni vereségtől eltekintve, több részgyőzelemmel és az óriási orosz haderőt összevissza kuszálva végigcsinálta azt a második visszavonulást, ami hamarosan szintén bekerült a külföldi katonai akadémiák tananyagába.

Az utolsó hetekben – szabotázs következtében? – felrobbant a szegedi löporraktár, a honvédelem legfőbb és utolsó tartaléka. Görgeynek ez már a véget jelzi, ahogy mondja is, mikor Bayernak átadja az erről szóló jelentést. Mégis, mikor már Nagyszalontán, Arad felé vonulóban, megjelent nála a Tisza család egy barátja, s megkérdezte tőle, hogy érdemes-e a fiatal Tisza Kálmánnak belépnie a honvédségbe, van-e még ennek értelme, Görgey válasza: „Várjon a fiu néhány napig. Ha egyesülni tudok Dembinszkyvel, akkor jöjjön, mert akkor megverhetem az osztrák sereget, és nincs minden elveszve...”

Az egyesülés nem sikerült, nem Görgey hibájából. A további küzdelem reménytelenné vált. Hacsak nem akarta seregét arra a sorsra juttatni, amire jutott a temesvári csata után a főserég: teljesen szétbomolva, rabolva, ellenség és lakosság által üldözve hullt el vagy esett fogságba; csak egyes részei voltak még arra alkalmasak, hogy fedezzék a kimenekülést az országból.

Különben nem Görgey és nemcsak a hadsereg bizott az oroszokban. Hiszen nem sokkal a fegyverletétel előtt Szemere, a miniszterelnök próbálkozott – nyilván Kossuthal egyetértésben –, hogy a magyar koronát felajánlja a cárnak! Amiről Görgey hosszasan igyekezett lebeszélni Szemerét és Andrássy külügyminisztert. Való viszont, hogy az orosz tisztek részéről általános volt a jóindulat a magyarok iránt és az osztrákok megvetése. Nem véletlen, hogy Vécsey, aki még aránylag ép csapataival kimenekülhetett volna az országból, meghallván, hogy „Görgey tárgyal az oroszokkal”, áttörte magát hozzá – így végezte életét Aradon.

A végső haditanácsot, amelynek dönteni kellett a fegyverletételről, Görgey magára hagyta, hogy távollétében hozzanak határozatot. És csak ketten szavaztak ellene mintegy 80 résztvevő közül.

Mikor a szomorú aktus alkalmával Görgey végiglovagolt a hadsorok előtt, a legendás III. hadtest, Damjanich, majd Leiningen katonái elé érve a huszárokból kitört egy utolsó „éljen Görgey!”, mire az acélember egy pillanatra leborult lova nyakára.

Az oroszokba vetett bizalom nem vált be. Ma már tudjuk, hogy a cár valóban közbenjárt a kegyelemért, s mikor megtagadták, föl volt háborodva, majd legalább Görgey számára ragaszkodott hozzá. Még azt is csak akkor engedték meg fogcsikorgatva, amikor avval fenyegetőzött, hogy magával viszi Oroszországba. Görgey viszont csak azt tapasztalta, hogy neki, a „legfőbb bűnösnek” kegyelem, illetve szám-

űzetés jut; akkor pedig a kisebbeknek ennél csak kevesebb járhat. Mikor aztán megjött október 6-a híre, az ő első gondolata is az öngyilkosság volt. De ott volt fiatal felesége, a Redtenbacheréknél megismert francia nevelőnő és kicsiny gyermekük. Nem hagyhatta magára, ha már saját sorsához kötötte.

A klagenfurti értelmiség hamarosan megismerte, és nagy tisztelettel vette körül. Különben korábban is kivívta az értelmes és becsületes emberek tiszteletét, akik közelébe kerültek. Csányi például, seregének egykori kormánybiztosa, akit majd mint minisztert végeztetett ki Haynau, atyai barátja lett. Későbbi kormánybiztosát, Ludvigot, akit Kossuth az ő ellenőrzésére küldött, Görgey-barátsága miatt váltották le. (Mindez Kossuthnak nem bizalmát erősítette meg, hanem gyanakvását.) Száműzetésében melléje került Berzenczey László székelyföldi kormánybiztos, aki az emigrációból hazatérve feladta magát, s Klagenfurtba internálták. Ő az emigráció Görgey-ellenes érveivel és gyűlöletével érkezett, s végül elszánt védelmezőjévé vált a négy szemközti viták és együttlétek hatása alatt. Két gyermeke anyanyelvi tudásáért Klagenfurtba kihozat egy kis tápiószelei parasztlányt, aki nagy örömet szerez mindnyájuknak, majd a „gyermekeim jövőjére nézve mérhetetlen fontosságú ügy” elintézéséért hálás szavakat ír öccsének. Boldogan köszöni Arany László mesegyűjteményét is. *A nagyidai cigányok* végét, Csóri vajda „kimenekülését” magára veszi, bár azt Arany Kossuthra értette. Ennek ellenére Arannyal szoros kapcsolatot tart családján keresztül, előfizet Arany összes műveinek hatkötetes kiadására, majd a száműzetésből szabadulván, hamarosan személyesen is fölkeresi.

Gyermekei magyar nevelkedése szempontjából nélkülözhetetlennek tartja az otthoni környezetet. „Gyermekeimnek szülői háza van – *hazájuk nincsen*. Amit nem ismerünk, az nekünk nincs is – írja. – Nekem ugyan lelkem égő sebévé vált, hogy van hazám. És voltak perceim, amikor közel voltam hozzá áldani a viszonyokat, melyek oly könnyűvé tették volna megóvni szegény porontyaimat a haza megismerésétől – legkeserűbb fájdalmaim ezen kelyhétől.

De itt két eset lehető. Vagy sikerül nekünk, szülőknek erényes emberekké nevelni gyermekeinket: és ekkor tökéletlen lenne törekvésünk eredménye, ha meg akarnók vonni gyermekeinktől a legmagasztosabb erények forrását, a hazaszeretetet. Vagy hajótörést szenvedünk szülei kötelességeinek teljesítésében: s akkor – no, akkor legjobb lenne temetkezni.”

Felesége és két gyermeke hosszabb időt töltött Magyarországon István öccsénél, ami magyar nyelvi tudásuk szempontjából nagyon hasznos volt. Mikor visszamentek hozzá, lánya „Papa, papa!” sikoltással üdvözölte. Felesége levele szerint „mindenesetre mindenért kárpótolta őt az a meglepetés, mit neki Berta az első magyar megszólítással szerzett. Szava elállt, mikor a kislány elkezdett neki folyékonyan csevegni; egészen magánkívül volt a boldogságtól. Sohase hittem volna, hogy ennyire meg tudjon neki örülni. Most aztán mind a két gyermekkel csak magyarul beszél.”

Lányát végül sikerült is megfelelő környezetben sérelmek nélkül bevezetni a magyar társadalomba. De fiának ez rettenetes válságokat jelentett. A rimaszombati gimnáziumban diáktársai kegyetlen üldözése az „áruló fiát” lelkileg tönkretette.

Talán nemcsak szakmai elfogultság részemről, ha fontosnak érzem: az érzéketlennek, cinikusnak leírt Görgey a zene iránt is fogékony volt. Hanslick, a híres zenekritikus, aki Klagenfurtban ismerte és nagyra becsülte, írja: „... a Rákóczi-induló autentikus előadási modorát Görgeytől tanultam el. Eljátszatta velem, s én a darabot meglehetősen gyors tempóban és szigorúan ütemre adtam elő a zongorán: Görgey megmutatta nekem, félig énekelve, félig elfütyülve, hogyan húzzák a Rákóczit a cigányok, rhapsodice, szenvedélyesen változó tempóban és ütemben.” S élete utolsó éveiben Kubelik, a híres hegedűművész kereste föl, néhány darabot játszott neki, s a zene könnyekre fakasztotta.

Hazatérése azonban nemhogy enyhítette, csak fokozta Görgey megaláztatásait. Tüntetések, macskazene fogadta, párnáján az ablakon át behajított hatalmas kődarab várta, Pest megye gyűlésén indítvány hangzott el, hogy tiltsák ki a megye területéről, és ezt javasolják a többi megyének is. Elszigetelve a gyűlölködés tengerében, egy kis lelkes, baráti kör védelmezte, amely az idők folyamán egyre nőtt, de véglegesen sohasem tudta elhallgattatni a tömegekbe beivódott lelkiismeretlen vádat. Kémiai tanszék, nemzete körében végzendő bármilyen értelmes munka, mindez haláláig meg volt tagadva tőle. Gyulaiék elismerése, védelme, a mellette szaporodó megnyilatkozások sem tudták feledtetni, hogy a nemzet kivetette magából, gyűlöli, és egy szűkre szabott létezést – vegetálást – enged csak hazájában.

S mégis: azt, aki életét így tönkretette, aki az árulás vádját rávetette, a viddini levél szerzőjét is meg tudta a magyar történelem szem-

pontjából helyesen és tárgyilagosan ítélni. Egyszer így intette le barátait, akik szidták előtte Kossuthot: „Ha nincs Kossuth Lajos, akkor én sohase juthattam volna abba a helyzetbe, hogy egy világhatalom előtt kelljen letennem a fegyveremet. Kossuth Lajos nélkül már 1848 szeptemberében vége lett volna mindennek, és Jellasics a maga pár ezer horvátjával leigázta volna Magyarországot. Minő gyalázat lett volna ez! Mekkora erkölcsi halál, amiből talán sohase lett volna feltámadás!”

Ezt a jellemet, ezt a magyart, ezt a forradalmárt és ezt a fényes katonai tehetséget taszította el magától a nemzet, kiáltotta ki árulónak, hogy sárba taposhassa! Miért volt szüksége rá? Igaz, elhangzott a vád a nagy menekült részéről, és ott volt a gyanúra alkalmas párhuzam is az Aradon kivégzettek és az életben maradó fővezér között.

De hát elég ez egy egész nemzet meggyőzésére? Hát nem voltak, akik világosan látták, hogy ez a vád tarthatatlan? Ha a nemzet fele el is hitte, nem volt legalább egy másik fele, amely szembeszállt volna a hangulattal? Mért csak egy kis baráti kör fogadta be és védte, mért volt a gyűlölet oly széles körű, olyan általános? Vagy már szinte nemzeti tulajdonságunk, hogy akinek sokkal tartozunk, aki sokat tett a nemzetért, azt mindenáron igyekezzünk lerántani a sárba? Vagy „kellett” ez a hit az árulásban? De hiszen ez csak akkor „használhattott” a nemzetnek, ha elhitte, hogy csak az árulás vett erőt rajta! Hihette ezt józanul akkor egy értelmes nemzet? Pedig úgy látszott, ez a nemzet, legalábbis az a része, amely akarta a forradalmat, komor elszántsággal vállalja az elkerülhetetlen bukást. A belülről látó „kívülálló”, az aradi vértanúvá lett bajor gróf, Leiningen így ír erről: (Görgey) „még 1849. augusztus első napjaiban sem vihette volna keresztül a fegyverletételt. Előbb a sors minden csapásának le kellett reánk sújtani, mielőtt az ilyen gondolatot hangoztatni lehetett volna. Április 14. óta passzív néző voltam, és minden megegyezésre ráállottam volna, de megvallom, hogy az önérdeknek ilyen mellőzése, ámbár a peredi csata után nemigen sokan hittek ügyünk sikerében, nagyon tiszteletreméltó.” Azoknak, akik ilyen elszántan vállalták a szükségszerű bukást egy magasabb eszme érdekében, nekik is szükségük volt az önáltatásra, ők is görcsösen kapaszkodtak az „árulás miatt elbukott ügy” hazugságába? Vagy csak ez volt az egyetlen érzelmi kárpótlás, a gyűlölet kiélése valaki ellen, akit bűnbaknak lehetett odalökni?

Akárhogy van, egy felnőtt nemzetnek tudnia kell tisztán szembenézni a tényekkel, világosan különbséget tenni ábránd és valóság között, mert csak az okok és a szereplők helyes megítélése segít eligazodni az éppen lezáruló múlt és az aktuális jövő problémái közt.

Remélem, 137 év után vagyunk annyira nagykorúak, hogy tárgyilagos szemmel nézzük Görgey személyét is, és ne fogadjuk el azt a képet, amit egy múlt nemzedék hagyott ránk.

Hiszen kortársai még fizikai valóságában is meghamisították az „árulóról” készült képeken. Pedig ismerték ezren és ezren, sőt sokan tudták, hogy készült róla egy dagerrotip, épp Buda visszavétele idején.

Hatvany Lajos Gyulai Pálnál a századelőn találkozhatott még a közel kilencvenéves aggastyánnal.

„Görgeyt abban az időben László Fülöp festette – emlékezik vissza Hatvany. – Én megkérdeztem, hogy meg van-e elégedve a portréval.

– Jó kép. Különösen a szemek kifejezése jó. Mint valami nagy kérdés az utókorhoz: Mit csináltak velem?”

Görgény Buda visszafoglalása után. Daguerreotypia.

Egy borkereskedő lelki alkata

„... Nemigen hisszük, hogy Szemerét Szabó annyira tönkretette volna. Arról, hogy mily sok tokajit árul most Szemere itt Londonban, Mednyánszky is beszélt egy személyes tapasztalást – 12, 14, 18 francon árulja butéliáját, és a minta, amit Mednyánszky ismerőse feltörött, pezsgett és savanyú volt!”

A fenti sorokat a Kossuth-emigráció Mikes Kelemenje, Tanárky Gyula jegyezte be több mint száz éve, 1864. június 24-én naplójába, s az idézetben említett borkereskedő nem más, mint az első magyar felelős minisztérium belügyminisztere: Szemere Bertalan.

A naplói író némi maliciával emlékezik meg a borkereskedővé avanzsált politikusról, holott maga a gondolat, hogy népszerűsíteni kellene a magyar borokat, egymástól függetlenül több magyar emigránsban is felmerült. Szemere Bertalan mellett Pulszky Ferencet éppúgy foglalkoztatta az ötlet, mint magát Kossuth Lajost, aki szintén meg volt győződve arról, hogy „jutalmas volna hegyaljai *Sherry Imperialt* készíteni”, mert ez az angol bort „nem árával, hanem minőségével verné le”. Mindez Pulszky és Kossuth esetében futó ötlet maradt, Szemerének viszont, ha élni akart – miután felesége vagyonát az idézetben említett (Boldényi-) Szabó elsikkasztotta – nem maradt sok választása. A tervből elhatározás született, az elhatározást tett követte, s az egykori miniszter, az itthon in effigie kivégzett párizsi emigráns így vált borkereskedővé.

A Szemerével foglalkozó vagy életének ezt a szakaszát érintő, nem túlságosan gazdag irodalom legfeljebb szánakozó együttérzéssel kommentálja a botcsinálta kereskedő kudarcait, s nem lát benne mást, mint történelmi kuriózumnak számító tragikomédiát. Szekfű Gyula az első és tudomásom szerint az egyetlen, aki ebből a kényszerpályából ugyanazokat a tanulságokat olvassa ki, mint Széchenyi és Wesselényi – hasonlóképpen az elmaradt magyar gazdasági életet érintő – nemzetnevelői törekvéseiből. A példa erejét és szimbolikus jelentését még az sem kisebbítheti, hogy minderre Széchenyi után s nem elméleti megfontolásokból jutott Szemere, hanem belekényszerült.